

Kommunikaatio alttaritilassa

Liturgisen uudistuksen myötä kirkossa kiinnitettiin erityistä huomiota kommunikaatioon. Jumalanpalvelusuudistus pyrki kehittämään messua vuorovai-
kutteiseksi tapahtumaksi, johon osallistuisi koko seurakunta. Tässä yhteydessä kiinnitettiin huomiota myös seurakunnan kokoontumispaikkaan ja sen suunnitteluun. Vuorovaiikutuksen edistämiseksi jumalanpalvelusuudistuksen yhteydessä tehtiin muutoksia kirkkosaliin, erityisesti alttaritilaan, sillä uudistetussa jumalanpalveluksessa alttari toimii sisällöllisesti sekä objektina että subjektina. Tässä artikkelissa kysyn, mitä kommunikaatio merkitsee alttaritilassa. Miten tila voi vaikuttaa kommunikaatiotapahtumaan? Otan huomioon ne seikat ja edellytykset, jotka vaikuttavat kommunikaatioon tilassa arkkitehtonisen, liturgisen ja yhteisöllisyyden näkökulmasta. Tämän lisäksi tarkastelen jumalanpalvelusta vuorovaiikutustapahtumana Jumalan ja seurakunnan välisenä dialogina unohtamatta myöskään seurakuntalaisten ja pappien välistä vuorovaiikutusta.

(ALTTARI)TILA

Mitä tila on? Puhuttaessa tilasta tarkoitetaan paikkaa, kohtaa, aluetta tai sijaa. Sillä voidaan tarkoittaa konkreettista havaittavaa tilaa, joka muodostuu

aitauksen sisäpuoleiselle alueelle tai se voi olla olo-tila, ihmisen psyykkinen ja henkinen tila. Tilalla ymmärretään yleensä rakenteellista avaruudellista osaa, jonka suuruus ja sisältö vaihtelevat katsojan näkökulmasta riippuen. Tilan havaitseminen edellyttää katsojaa tai kokijaa. Tässä artikkelissa tila rajataan havaittavaan alueeseen: alttaritilaan.

Teologisessa kontekstissa alttaritilaa tai kokoon-
tuvan seurakunnan tilaa on tarkasteltu vähän siitä huolimatta, että alttaritila on kirkkosalin toiminnan kannalta merkittävä alue. Alttaritilassa tapahtuvat keskeiset liturgiset toiminnot: rukouksen johtaminen, sanan julistaminen ja ehtoollisen vietto. Alttaritilaa ei ole myöskään tutkittu vuorovaiikutuksen kannalta, vaikka alttarin sijoitteluun on kiinnitetty huomiota (*versus populum / versus orientem*). Tilalla on kuitenkin suurempi osuus vuorovaiikutustapahtumaan kuin yleisesti luullaan. Tämän huomioimatta jättäminen voi johtua siitä, että tilan hahmottaminen on ihmiselle automaattista ja tiedostamatonta. Toisaalta teologinen näkökulma on tyytynyt siihen oletukseen, että kirkko- ja alttaritila ilmentää kirkon sanomaa ilman aiheen tarkempaa pohdintaa tai teologisten painotusten erittelyä.

Jumalanpalveluksen oppaassa *Palvelkaa Herraa iloitien* todetaan arkkitehtonisten muotojen,

rakennusmateriaalien ja taide-esineiden toimivan tuonpuoleisen todellisuuden välittäjinä ja Jumalan jatkuvan luomistyön merkkeinä ja tulkkeina. Lisäksi kirkkotilan muoto, koko alttari ja alttaritila, kuvat, liturgiset esineet ja niiden sijoittelut, kuvaohjelmat, urut, kynttilät sekä kukkien värit nähdään ensisijaisesti sanoman välittäjinä. Oppaassa kehoitetaan toimintojen sijoittamisessa ottamaan huomioon esteetön kulku, näkyvyys ja kuuluvuus, mutta tekstissä ei täsmennetä niitä tapoja tai keinoja, joilla nämä voidaan toteuttaa. Se ei myöskään anna konkreettisia esimerkkejä tai ota huomioon, miten tila muodostuu yksittäisten esineiden, kalusteiden ja arkkitehtuurin kokonaisuudesta. Eräänlaisina ratkaisumalleina mainitaan, että etäisyydet ja korkeuserot helpottavat seurakuntalaisten ja jumalanpalveluksen toimittajien välistä yhteyttä ja että uusissa kirkkoissa tulisi välttää kiinteitä ratkaisuja, jotta tilaa voitaisiin muunnella. Jumalanpalvelusoppaassa ei oteta huomioon, miten yksittäiset esineet ja kalusteet muodostavat aina uuden kokonaisuuden, kun ne sijoitetaan olemassa olevaan tilaan, eikä sitä, miten kalusteiden ja niiden sijoittelu voisi edistää tai estää vuorovaikutustapahtumaa. Haluttu viesti ei välttämättä välitykään tarkoituksenmukaisesti tai se voi muuntua. Eri tiloissa käytetyt samat kalusteet ja esineet eivät takaa samanlaisen viestin välittymistä. Kirkkotila tai alttaritila ei ole vain yksittäisistä esineistä ja kalusteista muodostuva sanoma vaan osiensa ja niiden keskinäisten suhteiden summa.¹

Tila itsessään on antimateriaa ja vaikea tutkimusaihe, minkä vuoksi siitä on kirjoitettu huolestuttavan vähän.² Tämä voi olla syynä siihen, että myös kirkon interiöörin välittämää sanomaa ei ole tarkemmin analysoitu tai mietitty, mitä se viestii tilana. Ongelmaa voidaan lähestyä seuraavilla kysymyksillä: Mikä on tieteellinen käsitys tilasta? Mitä fenomenologinen tila on? Mitä on symbolinen tila? Voidaanko todellisuudelle määrittää geometriaa ja voidaanko siitä eriyttää kristillinen geometria?

Tilan tutkiminen edellyttää tilan ymmärtämistä ja tiedostamista. Tutkimus lähenee suunnittelulista ajattelua, sillä se edellyttää kykyä ymmärtää elementtien vuorovaikutussuhteita. Miten elementit synnyttävät tilaa, miten elementtien asetelulla ja keskinäisellä suhteella luodaan arkkitehtuuria?

Arkkitehtuurisuunnittelu perustuu loogisuuteen ja toiminnallisten kokonaisuuksien hahmottamiseen sekä niiden järkipäiseen uudelleenjäsentelyyn. Sen lisäksi tarvitaan tunnetta, joka on asenteena välttämätön inhimillistä toimintaa lähestyttäessä. Tunteen avulla arkkitehtuuri voi tavoittaa ja kertoa ihmisenä olemisesta vain sellaista, mitä sanoin ei voida ilmaista. Hyvä suunnittelu on teknillisine osineen taiteellista luomistyötä, muodon näkyväksi tekemistä.³

Tilalle voidaan esittää arkkitehtoninen määrittelmä. Arkkitehtoninen tila on kiinteistä tai siirrettävistä, vertikaalisista ja horisontaalisista elementeistä muodostuva suunnittelijan luoma tilakompositio. Tila syntyy tilakomposition elementtien välisistä vuorovaikutussuhteista ja jännitteistä. Tilanmuodostus edellyttää vähintään kaksi erillistä tasoa ja niiden välille muodostuvaa tyhjää aluetta: tilaa. Tilakokonaisuuden hahmottamisessa lattia on tärkein elementti, jota ilman aistihavaintoa ei synny. Katsoja suhteuttaa tilan muut elementit, seinän ja katon, lattiatasoon. Lisäksi katsoja aistii vertikaalien ja horisontaalisten elementtien keskinäisestä muodostelmasta sisätilan tunnelman ja arvioi tilan ja elementtien mittasuhteita kehoonsa.⁴ Tilan havainnoinnissa korostuvat aistihavainnot ja aiemmat tilakokemukset.

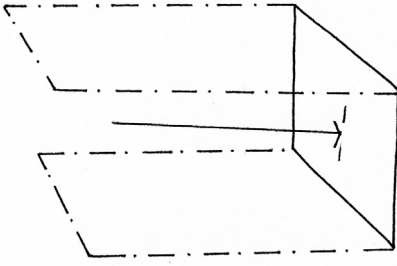
Keskityn seuraavaksi tarkastelemaan alttaritilaa enemmän fenomenologian näkökulmasta kuin tieteellisenä käsitteenä, sillä kirjoitan olemassa olevista tiloista, joiden analysointi perustuu tekemiini havaintoihin. Tilasta olisi vaikeaa kirjoittaa ilman esimerkkejä. Tila muodostuu monien osien ja ominaisuuksien yhdistelmästä, eikä sitä voida pukea matemaattis-loogiseen kaavaan. Tilasta voidaan osoittaa kiintopisteitä, joihin katseen voi kohdistaa, mutta kiintopisteiden yhdistäminen perustuu aistivaraiseen kokemukseen ja havaintoon. Vain

1 *Palvelkaa Herraa iloiten* 2000, 97–99,104.

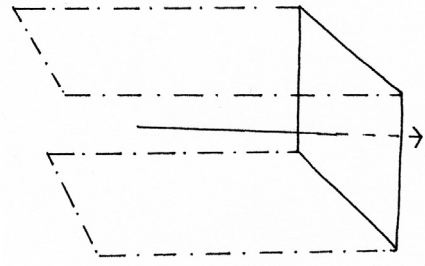
2 Stenros & Aura 1984, 34.

3 Nyman 2001, 19, 25.

4 Stenros & Aura 1984, 36–39; Ching 1987, 11.

Piirros 1. Nuolen päätyminen pystyviivaan ilmentää profaanin ihmisen tilänäkemystä. SD.

Piirros 2. Nuoli, joka jatkaa katkoviivana pystyviivasta eteenpäin ilmentää uskonnollisen ihmisen näkemystä. SD.

inhimillinen tunne kykenee hahmottamaan moniulotteista suhdekenttää.⁵

Arkkitehtonisen tilan määritelmä perustuu tilan perustekijöihin: lattiaan, kattoon ja seiniin. Tästä näkökulmasta alttaritilan tilallinen muodostus jää vaillinaiseksi. Vaikka alttaritilalle olisikin määriteltävissä lattia ja katto, sillä ei välttämättä ole seiniä, jotka rajaisivat tilan samalla tavoin kuin huoneen. Lisäksi alttaritila sisältyy laajempaan kokonaisuuteen, kirkkotilaan, josta se ei koskaan ole erillinen. Alttaritila on aina myös suhteessa kirkkosalia ympäröiviin tiloihin, kirkkorakennukseen ja laajasti tarkasteltuna lähiympäristöönsä tilasta avautuvien näkymien vuoksi. Tämän ohella alttaritila ilmentää tilana useita tasoja, joiden vuoksi sitä voidaan tarkastella eri näkökulmista.

NÄKÖKULMIA ALTTARITILAN TARKASTELUUN

Arkkitehtuuri ei heijasta mitään itsensä ulkopuolella olevaa todellisuutta, toteaa Kaj Nyman kirjassaan *Talojen kieli* (2001). Sen sijaan hänen mukaansa tilat (talot), joissa yksilö elää, vaikuttavat häntä ympäröiviin rakennuksiin. Rakennukset muovaavat identiteettiä ja synnyttävät läheisen suhteen kulttuuriperintöön. Nymanin toteamaa näkemystä soveltaen alttaritila olisi vain sitä mitä se on, koska ajatus sulkee pois sen, että tila voisi viitata mihinkään itsensä ulkopuolelle. Esitetty näkemys korostaa alttaritilaa seurakunnan tilana jättäen huomioimatta suhteen transsendenssiin, joka näyttäytyisi viittaavan muuhun todellisuuteen kuin mitä tilassa voidaan havai-

ta. Toisaalta Nyman arvelee, että arkkitehtoninen muoto palvelee usein muita tarkoituspäriä kuten yhteiskunnassa vallalla olevaa ideologiaa.⁶

Kirkollisessa kontekstissa sen sijaan liturgia edellyttää alttaritilan ilmentävän myös itsensä ulkopuolista todellisuutta, suhdetta transsendenssiin. Tätä tukee myös jumalanpalvelusoppaan maininta kirkosta tilana, joka määrittää sen sekä seurakunnan kodiksi (*domus ecclesiae*) että Jumalan asuinsijaksi ihmisten keskellä (*domus Dei*). Kirkko on seurakunnan kokoontumispaikka, mutta myös sakramenttien jakamisen paikka. Tämä korostuu erityisesti alttaritilan osalta, varsinkin jos alttaritilassa on sanan julistuksen, kasteen ja ehtoollisen vieton paikka. Sakramentit ilmentävät luterilaisen kirkon pyhintä. Eräät äänet luterilaisen kirkon sisällä puoltavat alttaria Kristuksen läsnäolon paikkana ja käsitystä alttarista aineellistuneena pyhänä. Jumalanpalvelusoppaassa ei kuitenkaan erikseen mainita että kirkko- tai alttaritila olisi pyhä, sen sijaan siinä annetaan ymmärtää, että kirkkotilan tulisi tarjota mahdollisuus pyhän kokemiseen.⁷

Uskontotieteilijä Mircea Eliade kirjoittaa, että ”profaanille” ihmiselle tila on kaikkialla yhtäläinen, homogeeninen ja neutraali, siinä ei ole laadullisesti erilaisten osien välisiä murtumia. Tila on sitä, millaisena se näyttäytyy. Tämä käsitys näyttäisi tarkoittavan samaa kuin mitä Nyman esitti arkkitehtonisesta tilasta. Eliaden mukaan uskonnolliselle ihmiselle tila sen sijaan on merkityksellinen, kun se ilmentää siinä olevan halkeaman tai särön, koska se erottaa tilan laadullisesti muusta poikkeavaksi. Sä-

rökohta paljastaa tilan merkitykselliseksi ja pyhäksi, minkä uskonnollinen ihminen tunnistaa.⁸ Pyhä antaa sen tunnistaneelle ihmiselle ”kiintopisteen”, jonka avulla hänen on mahdollista suunnistautua kaoottisessa maailmassa. Piste ilmestyy ja häviää tarpeen tullen toisin kuin profaani kokemus, joka lukkiutuu tilan samanlaisuuteen.⁹

Eliaden esittämä pyhän tilan ilmeneminen lähe-
nee symbolisen tilan käsitystä, jota on ajoittain so-
vellettu kristilliseen tulkintaan. Luterilaisessa perin-
teessä symbolisia perusteluita on haettu muun muas-
sa alttarikaiteen muodolle ja ehtoollista nauttimaan
saapuneelle joukolle. Puolipyöreää alttarikaiteen
muotoa on perusteltu ehtoolliselle kokoontuneen
seurakunnan näkyväksi yhteydeksi. Sen mukaan
näkyvän puolen muodostaa messuun kokoontunut
seurakunta, alttarikaiteelle polvistuneet ehtoollis-
vieraat, ja näkymättömän ympyrän toisen puolen
muodostavat taivaassa aterioivat edesmenneet kris-
tityt. Samaa symboliikkaa on toistettu kirkon itäisen
(alttari)seinän uskonnollisessa merkityksessä, kun
sitä on pidetty näkyvänä rajana taivaan ja maan
välillä. Alttari ja alttariseinä toimivat tämän käsityk-
sen mukaan murtumakohtana näkyvän ja näkymät-
tömän välillä, pyhän ilmentymänä ja siltana ajasta
ikuisuuteen. Ehtoollisenvietossa pyhä on läsnä ja
pyhyys häivyttää ajan ja paikan rajat.¹⁰ Tämä käy
ilmi myös seuraavasta Tuomasmessua koskevasta
kuvauksesta:

Jumalanpalveluksessa on toki aina läsnä jotakin ajatonta.

Messussa ikuinen koskettaa ajallista, ja messussa ovat mukana ennen meitä kilvoitelleet uskon sankarit ja siinä maistetaan jotain tulevan valtakunnan ihanaudesta.¹¹

Näkymättömän transsendenssin kohtaamisen lisäksi pyhyttä on osoitettu tilassa myös konkreettis-
in ja näkyvin merkein, samalla tavoin kuin sakramenteis-
sa ovat läsnä näkymätön ja näkyvät armonvälineet,
ehtoollisissa leipä ja viini sekä kasteessa vesi. Kirkko-
salin näkyvät merkit koskevat alttaritilaa tai alttaria,
esimerkiksi koko alttaritilan tai vain alttarin rajaa-
mista tai korottamista. Korotuksella voidaan ilmen-
tää tilasta toiseen tapahtuvaa symbolista siirtymää,
joka liittyy vanhaan käytäntöön pyhän alueen erotta-
misesta muusta ympäristöstään.¹² Korotusten ohella

Kuva 1. Sisäkuva Pantheonista, Rooma. SD.

alttaritiloissa käytetään muita symboleja tai merkke-
jä, jotka periytyvät kristinuskoa vanhemmasta perin-
teestä. Ne ilmentävät yleistä tilan geometriaa ja ovat
sidottuja arkkitehtuuriin, joka ei ilmennä erityisesti
kristillisyyteen liittyvää geometriaa. Uskonnollinen
näkökulma geometrian tarkastelussa on vain eräs
näkökulma tilan symboliseen tulkintaan.

5 Nyman 2001, 13.

6 Nyman 2001, 21.

7 *Palvelkaa Herra iloiten* 2000, 97.

8 Eliade lisää kuitenkin, että merkityksellisiä tiloja voivat olla myös tutut seudut, kotimaa ja oma koti.

9 Eliade 2003, 47–48. Eliaden käyttämän sanan ”kiintopiste” voi tulkita tarkoittavan merkitystä tai sisältöä antavaa.

10 Martling 1993, 62–64; Lempiäinen 2002, 69.

11 Kotila 1993, 179.

12 Eliade 2003, 43–46.

Tilan geometriset muodot korostuvat vertikaalisissa ja horisontaalisissa linjoissa. Näiden linjojen käyttö ei siis sinänsä poikkea muusta arkkitehtuurista tai tilan linjoista, mutta erona on niille annettu merkitys. Eliaden mukaan kulttirakennusten lisäksi myös tavalliset talot rakennettiin vastaamaan kosmista rakennetta, jota toistettiin rakennusten muodoissa ja sijoittelussa.¹³ Hän nimeää yhdeksi kosmiseksi perusrakenteeksi maailmaa kannattelevan pylvään (*axis mundi*), joka vertikaalina linjana ajateltiin kannattelevan taivasta ja maata. Pylväs yhdisti taivaan ja maan, ja sen tyvi oli ankuroitunut maailman alapuolelle, manalaan. Pylväs hahmotti käsitykset kuolleiden valtakunnasta maan alapuolella ja taivaasta maan yläpuolisena paikkana. *Axis mundi* on ilmennyt rakennuksissa pystysuorien linjojen korostuksena, pyrkimyksenä kohti taivasta. Gotiikka lienee kristillisistä rakennustyyleistä tästä tunnetuin esimerkki. Toisaalta samaa ajatusta ilmensi myös rakennuksen katon aukottaminen. Se symboloi eri tasojen läpäisemistä ja yhteyttä transsendenttiin. Tämä näkyy useissa vanhoissa temppeleissä, jotka ovat ylhäältä avoimia tai joiden katossa on aukko kuten Rooman Pantheonissa.

Toinen käytetty linja on horisontaalinen, vaakasuora linja, joka ilmenee tiloissa poikittaisten ja vaakasuorien linjojen korostuksena. Horisontaalista korostusta on käytetty erityisesti 1900-luvun alun modernismissa. Sama korostus havaitaan myös rakennuksissa, joissa eri ilmansuunnat ovat painotuksiltaan eriarvoisessa asemassa. Uskonnollisissa rakennuksissa sitä on saanut erityisen aseman auringonnousun suuntana, minkä vuoksi itäinen ilmansuunta on tulkittu elämän ja syntymän symboliksi. Tätä symboliikkaa sovellettiin sittemmin alttarin sijaintiin. Altтари rakennettiin kirkon arvokkaimpaan paikkaan eli itäiseen päätyyn symboloimaan paratiisia.¹⁴

Geometriset järjestelmät heijastuvat yhä alttaritilassa, mutta vaihtelevasti. Uusissa kirkoissa alttaria ei välttämättä enää sijoiteta itäiseen suuntaan, mutta alttarin yläpuolella käytetään myös modernissa arkkitehtuurissa edelleen aukotuksia. Esimerkkeinä ovat betoniarkkitehtuuria edustavat Aarno Ruusuvooren 1965 valmistunut Tapiolan kirkko ja vuonna

Kuva 2. Tapiolan kirkon alttaritila, Espoo. SD.

1969 valmistunut Pekka Pitkäsen Pyhän Ristin siunauskappeli.

Aiemmin todettiin, että alttarin sijaintia voidaan korostaa korotuksilla ja aukotuksilla. Näiden lisäksi alttaria voidaan korostaa sisäkaton korkeudella ja valaistuksella. Usein kirkkosalin sisäkaton korkein kohta sijaitsee alttaritilan kohdalla alttarin yläpuolella. Eräissä kirkoissa alttaria puolestaan korostetaan siten, että matkalla kirkon ulko-ovelta kohti alttaria alttaritila avautuu pimeästä valoon. Kulku johdatetaan matalasta, pimeähköstä tilasta kohti valoisinta ja katoltaan korkeinta kohtaa, alttaria. Toisena selittävänä tekijänä aukotuksille on myös valo, joka taitavasti käytettynä luo alttarille auringonvalokeilan.

ALTARITILAN VUOROVAIKUTUSTA EDISTÄVÄ SUUNNITTELU

Uudistetussa jumalanpalveluksessa korostetaan sitä, miten koko seurakunta, ei ainoastaan messua johtava liturgi, toimii jumalanpalveluksen subjektina. Messu keskittyy ehtoollisen vieton ympärille. Tämä

edellyttää alttaritilan toiminnan, sen käyttäjien ja toimijoiden huomioon ottamista. Alttaritilassa toiminta keskittyykin sakramenttien jakamiseen ja sananjulistukseen. Jokaiselle alttarikalusteelle voidaan nimetä osa ja tehtävä jumalanpalveluksessa. Messun johdanto toimitetaan lukupulpetista tai alttarilta, sanaosa lukupulpetista ja/tai saarnatuolista, ehtoollisosa alttarilta ja päätös lukupulpetista tai alttarilta.

Altтарin, saarnatuolin ja lukupulpetin lisäksi alttaritilassa saattaa olla kastemalja. Kastemaljan sijoittaminen alttaritilaan on teologisesti perusteltua, sillä se alleviivaa sakramenttien ja sanan yhteyttä. Tämä ei ole kuitenkaan alttaritilan toimintojen kannalta välttämätön ratkaisu. Kalusteiden ja eri toimintojen sijoittaminen alttaritilaan saattaa muodostaa vaikutelman siitä eräänlaisena liturgisena näyttämönä ja muusta kirkkosalista erillisenä osana. Tämän vuoksi alttaritilan suunnittelussa tulisikin ottaa huomioon sen kaksisuuntainen asema ja sisällöllinen merkitys objektina ja subjektina. Altтарitilan suunnittelu ei kuitenkaan nojautu vain liturgiaan, vaan se noudattaa samoja arkkitehtuurin ja tilan lakeja kuin mikä tahansa muukin tilasuunnittelu.

Kirkkorakennuksen suunnitteluprosessi edellyttää vuorovaikutusta ja yhteisymmärrystä arkkitehdin, kirkon rakennustoimikunnan, seurakunnan viranhaltijoiden ja seurakuntalaisten välillä. Miten alttaritilan suunnittelu aloitetaan? Rovasti Tauno Sarantola pohti asiaa muun muassa vuonna 1981 kirkkosuunnittelun seminaarissa, jossa hän käsitteli alttaritilan suunnittelun lähtökohtia ja esitti asiasta oman näkemyksensä. Sarantolan mukaan jumalanpalvelushuone pitäisi suunnitella ensisijaisesti seurakuntalaisen näkökulmasta, jolloin suunnittelunäkökulma on kirkkosalista kohti alttaria. Hän esitti asian perusteluna arkkitehti Alvar Aallolta omaksutun näkökulman, jota tämä sovelsi Paimion parantolan potilashuoneiden suunnittelussa. Huoneet oli suunniteltu vuoteessa makaavan potilaan näkökulmasta.¹⁵ Seurakuntalaisen näkökulman huomioon ottaminen on tärkeää. Tästä herää kysymys: Voidaanko alttaritilalle tai kirkkoarkkitehtuurille ylipäättänsä asettaa joitakin perusvaatimuksia, joita kunkin arkkitehdin pitäisi noudattaa?

Altтарitilan suunnittelussa perusteiden ja ideoiden toteuttaminen on haasteellista. Se, mikä voi vai-

kuttaa teologisesti mielekkäältä ja perustellulta, voi olla tilallisesti epäonnistunut ratkaisu. Teologinen perustelu alttaritilasta liturgisena keskuksena ei aina palvele toimintaa. Jos kaikki toiminnot asetetaan alttaritilaan, seurauksena saattaa olla tilan ahtaus. Tilan ahtaus ja epämääräisyys hämmentää myös katsojaa, joka yrittää hakea lähelle asetetuille kalusteille hierarkkista järjestystä jäsentääkseen tilan.

Kirkkorakennuksen suunnittelussa alttaritila on vain yksi kirkkosalin osa, ja kirkkosali taas on vain yksi huone koko rakennuksen tilaohjelmassa. Kirkkorakennuksen suunnittelussa puolestaan pitäisi ottaa huomioon myös rakennuksen nivoutuminen osaksi ympäristöään. Suunnittelussa kysymys on lähinnä siitä, mitä kukin arkkitehti painottaa. Arkkitehti Juha Leiviskän mukaan suunnittelun alussa ei voida ottaa mukaan kaikkia asioita, kun arkkitehti hakee rakennuksen peruslähtökohtaa. Hänen mukaansa perusratkaisun hahmotteluvaiheessa huone-tilaohjelmaa ei lueta yksityiskohtaisesti vaan pääpiirteittäin. Tilat käsitellään lähinnä niiden luonteen ja yleisen toimintaperiaatteen mukaan. Samoin hänen mielestään suunnitteluprosessin alussa on syytä unohtaa suunnitteluun liittyvät normit, jotta niistä ei muodostuisi taakkaa itse perusratkaisun löytämiseen. Sen sijaan perusratkaisun löydyttyä suunnittelussa käsitellään kukin kohta vuorollaan tarkemmin ja tarkoitustaan vastaavaksi. Tämä ei siis tarkoita, etteikö rakennuksen suunnittelussa vuorovaikutuksella olisi sijaa. Arkkitehdille ohjeet, neuvot ja ristikkäiset mielipiteet voivat olla eduksi, ja ne saattavat jopa edesauttaa ajatuksen tai ratkaisun syntymisestä. Suunnittelussa tarvitaan yhteisöllisyyttä ja tilan kaikkien käyttäjien näkökulman huomioon ottamista, jotta tilasta tulisi toimiva.¹⁶

Suomen luterilainen kirkko on kirkkoarkkitehtuurikilpailuissa liittänyt mukaan ohjeistuksia,

13 Eliade 2003, 64–65, 67–68, 73–75, 79, 112.

14 Eliade 2003, 47–48, 50, 54, 58–59, 75, 80.

15 Sarantola 1981, 41–44.

16 ”Valon instrumentit” 1981, 29; ”Vapaa kollaasi totutuista teemoista” 1988, 55.

joilla on pyritty ohjaamaan tai neuvomaan arkki-
tehtejä siinä, mitä edellytyksiä alttaritilalta odo-
tetaan. Ohjeistuksena on käytetty muun muassa
Helge Nymanin artikkelia ”Kirkon suunnittelussa
huomioon otettavia liturgisia näkökohtia”. Lisäksi
Kirkkohallitus on vuodesta 1971 alkaen pyytänyt
kirkon jumalanpalvelus- ja musiikkitoimikunnalta
lausuntoa, kun kyseessä on ollut uuden kirkon ra-
kentaminen. Lausunnoissaan toimikunta on keskit-
tynyt kysymykseen, miten suunnitellut tilat sopivat
jumalanpalvelushuoneeksi.¹⁷

Ajatus siitä, millainen kirkkorakennuksen tu-
lisi olla, on kirkkoarkkitehtuurissa kokenut suuria
muutoksia. Hyvinkään kirkon ja työkeskuksen
huonetilaohjelmassa arkkitehti Aarno Ruusuvuori
painotti kirkkosalin hallitsevaa asemaa työkeskuk-
sen tiloihin verrattuna, aivan kuten suunnittelussa
odotettiin. Arkkitehti Reima Pietilä puolestaan
totesi vuonna 1983, ettei kirkko Suomessa ole enää
taiteellisuuden otollisin kohde, koska kirkkosalit ei-
vät ole vain yhtä tehtävää palvelevia seremoniallisia
paikkoja, vaan monitoimitiloja. Näin on myös Pie-
tilän suunnittelemassa Lieksan kirkossa, jossa kirk-
kosalia voidaan käyttää luento- ja konserttisalina.
Kirkkosalin kuusi ensimmäistä istuinriviä voidaan
poistaa. Altтари ja saarnatuoli ovat siirrettäviä (poi-
tettavia), jotta tilaa voidaan käyttää täysikokoiselle
orkesterille ja kuorolle. Kirkon tilasuunnittelun on
kokenut haasteelliseksi myös arkkitehti Simo Paa-
vilainen. Hän totesi vuonna 1988 arkkitehtilehden
haastattelussa, että hänelle Mikaelinkirkon suun-
nittelu oli henkilökohtainen koe siitä, kuinka paljon
kirkkosali nykyisillä edellytyksillä kykenee hoitaa
perinnäisen kirkkorakennuksen tehtävää.¹⁸

Altтарitilan monisyydestä suunnitteluhaastetta ku-
vastaa myös se, että altтарitilan odotetaan olevan pe-
rintainen, mutta muunneltava. Moninaisuudessaan
se on useiden esineiden ja kalusteiden kokonaisuus,
jolta puuttuu selkeä yksi idea. Suunnittelun kannalta
yksi selkeä idea on perustoteutuksessa parempi kuin
moninainen ideoiden vyyhti, jossa on useita toteut-
tamismahdollisuuksia erityisesti siksi, että altтарitila
koostuu useista elementeistä. Jos elementit liittyvät
toisiinsa väljästi, ne näyttävät visuaalisesti hajanai-
selta kokonaisuudelta. Yksittäisistä kalusteista muo-
dostettava yhtenäinen kokonaisuus vaatii erityisen

huolellista suunnittelua ja toteutusta. Yhtenäisen
kokonaisuuden luominen onkin helpompi toteut-
taa alttarilta pois päin. Näkymä kirkkosalin taka-
osaan muodostuu usein peräkkäisten seurakunnan
penkkirivistöjen sarjasta, joka toistaa samaa rytmiä,
muotoa, väritystä ja materiaaleja. Ne edesauttavat
kokonaisvaltaisen tilavaikutelman muodostumista.
Joissakin kirkoissa katseenvangitsijana toimii penk-
kirivistöjen yläpuolelle kohoava urkuparvi. Altтари-
tilan järjestykselle vastaavanlaisen hallitun kokonai-
suuden luominen on huomattavasti haastavampaa.

ALTтарITILAN TOIMIJA T JA KÄYTTÄJÄ T

Uusi jumalanpalvelus mahdollistaa sen, että samaa
tehtävää voi toimittaa vaihtoehtoisesti useampi hen-
kilö. Esimerkiksi sanaosassa myös seurakuntalaiset
voivat osallistua jumalanpalvelukseen tavoilla, jotka
ovat aiemmin kuuluneet vain papille. Maallikko voi
lukea johdanto-osan psalmin, sanaosan Vanhan
testamentin lukukappaleen ja epistolaa sekä pitää
saarnan kirkkoherran kutsusta, johtaa yhteistä esi-
rukousta ja jopa toimia avustajana messussa saa-
tuaan siihen erityisluvan hiippakunnan piispalta.¹⁹
Eri toimintojen mahdolliset tehtävät käyvät ilmi
taulukosta 1.

Uudistunut liturgia on muuttanut jumalanpal-
veluksen toimijoiden määrää ja messun toteutuk-
seen osallistuu useampia henkilöitä kuin aiemmin.
Sen sijaan toimijoiden määrä riippuu siitä, onko
kyseessä kirkollinen toimitus, sanajumalanpalvelus
vai messu. Lisäksi se, kuka mitään tehtävää juma-
lanpalveluksessa toimittaa, vaihtelee sekä seurakun-
takohtaisesti että myös messun vaihtuvan rakenteen
vuoksi. Uudistetussa messussa tehtävät jakaantuvat
liturgin, avustavan papin, diakonin, kanttorin ja
seurakuntalaisten kesken.

Tilallisesti messun johdanto tapahtuu alttarilta,
alttarikaiteen ulkopuolelta tai lukupulpetista, mut-
ta yhteinen rippi voidaan lukea myös kastemaljan
ääreltä. Sanaosa toimitetaan joko lukupulpetista
tai alttarilta, ehtoollisosa toimitetaan vain alttarilta
ja päätös voidaan toimittaa alttarilta, alttarikaiteen
edestä tai lukupulpetista. Messun eri osien toimitus-
paikat kuvataan kaaviossa 1.

Kaaviossa 1 on kuvattu altтарitilan hypoteettin
malli, mutta kalusteet voivat sijoittua alttari-

Messun kohta	liturgi	avustava pappi	Diakoni	kanttori	seurakunta/ seurakuntalainen
1. Johdanto					
Alkusiunaus	x				
Johdantosanat	x				
Yhteinen rippi	2.	1.			
Päivän psalmi				2.	1.
Kyrie			1.	3.	2.
Kunnia	4.		3.	2.	1.
Päivän rukous	x				
2. Sanaosa					
1. lukukappale					1.
2. lukukappale					1.
Evankeliumi	1a.	1b.	2.		
Saarna	1.	2.	3.		4.
Uskontunnustus	1a.	1b.			
Yhteinen esirukous		2.	1.		3.
3. Ehtoollisosa					
Ehtoollisrukous	x				
Isä meidän	x				
Herran rauha	x				
Rauhan toivottaminen	2.	1.			
Ehtoollinen	x				
Kutsu	x				
Leivän jakaminen	x				
Maljan jakaminen		1.	2.		3.
Päätössanat	x				
Kiitosrukous	x				
4. Päätös					
Ylistys		2.		3.	1.
Siunaus	x				
Lähetäminen		1.			

Taulukko 1. Tehtävien jakaminen messussa.²⁰

tilassa toisinkin. Tässä esimerkissä alueen tai kalusteen aktivoituminen esitetään alttaritilassa harmaana alueena. Piirroksen alttaritilassa oikealle puolelle sijoittuvat lukupulpetti ja kastemalja, vasemmalle puolelle saarnatuoli. Altтари on irti takaseinästä, joten liturgi voi johtaa messua alttarin takaa tai edestä. Lisäksi alttarin edustalla on alttarikaide.

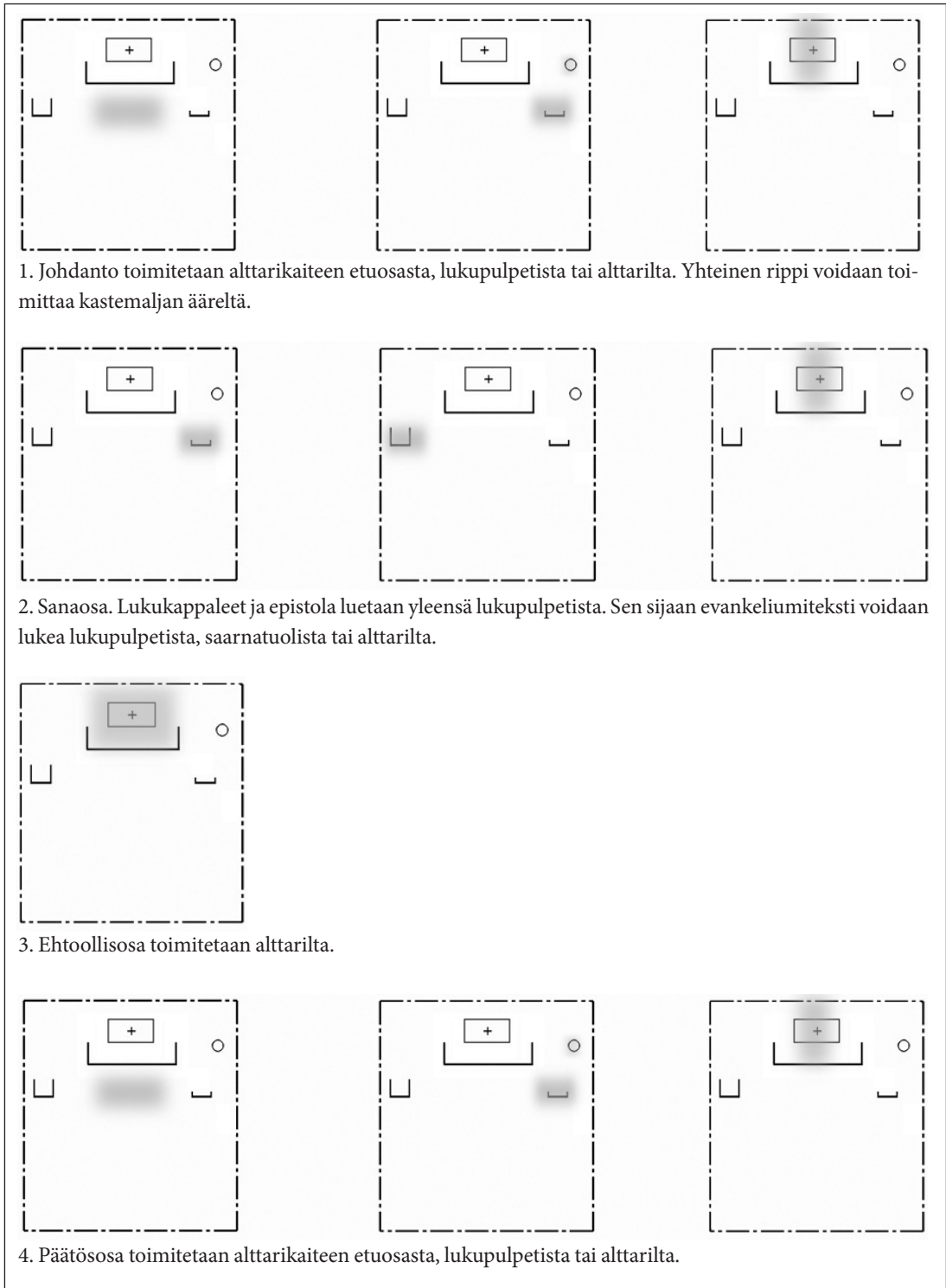
Hypoteettisesta mallista käy ilmi, kuinka monella tavalla messu voidaan toimittaa. Messu voidaan johtaa kokonaan alttarilta tai vastaavasti

17 HELSSYA KTL 1977/II § 84 esityslista 27.6. liite Nymän esitelmä; HELSSYA KTL pk 1978/IV nro 19 6.7.10§ liite B asiaan nro 1 Liturginen uudistustyö Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa vuoden 1968 jälkeen; Sariola 1983, 471–282.

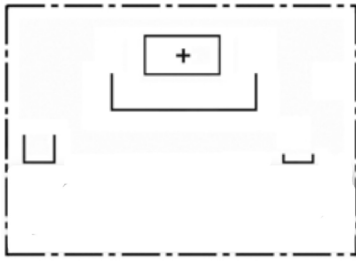
18 Sirén 1959; ”Lieksan kirkon arkkitehtuurista” 1981, 55; ”Vapaa kollaasi totutuista teemoista” 1988, 55.

19 KL 2002, 2:6, KL 2002, 2:12.

20 *Palvelkaa Herraa iloiten* 2000, 171.

Kaavio 1. Messun osat.²¹

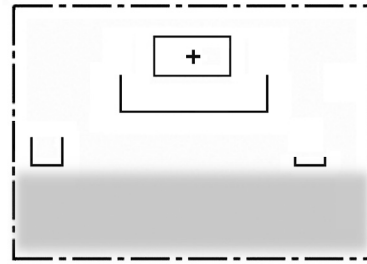

Piiros 3. Kuvitteellinen alttaritila, jota ei ole korotettu. Tilan oikealla puolella on lukupulpetti ja vasemmalla saarnatuoli. Alttarikaide kehystää alttaria. Kuvassa ei ole esitetty kastemaljan sijaintia, koska se ei ole messun kannalta oleellinen. SD.

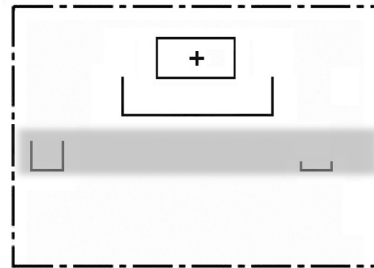
sanajumalanpalvelus voidaan toimittaa pelkästään lukupulpetista, jolloin alttari jää kokonaan käyttämättä. Se, mikä alue aktivoituu ja miten sitä käytetään, on myös riippuvainen siitä, kuka tilaa käyttää. Voidaanko alttaritilassa todeta olevan alueita, jotka on tarkoitettu erityisesti vain joillekin tietyille toimijoille? Jos niin on, se osoittaisi alttaritilassa ilmevän hierarkian.

MESSUUN OSALLISTUVIEN TOIMIJOIDEN TOIMINTA-ALUEET ALTTARITILASSA

Julkiset tilat perustuvat avoimuuteen, mutta tiloissa on toiminnallisesti ja tilallisesti rajattuja yksityisiä tiloja. Kirkko on julkinen rakennus, mutta onko myös alttaritila julkinen? Tarkastelen alttaritilan julkisuusluonnetta liturgian näkökulmasta. Kysyn, kuka tilaa käyttää ja mihin tarkoitukseen. Käytän apunani kaaviota 2, josta ilmenee miten ja ketkä käyttävät mitäkin aluetta alttaritilassa. Käytän apunani myös havainnollistavia piirroksia 3–7.²² Ne palvelevat tässä tapauksessa aksonometrissa eli kolmiulotteista esitystapaa paremmin. Toimialueet hahmotetaan lattian pinta-alan mukaan, joten alttaritilan korkeuden esittäminen ei toisi lisätietoa käytetystä tilasta. Havainnollistan alttaritilan jaottelua piirrosesimerkillä 3, joka esittää kuvitteellista alttaritilaa ja jonka avulla toivon selventäväni tilajakoa julkisen ja yksityisen välillä. Käyttämäni tapausesimerkki on kirkkosali, jonka alttaritila sijaitsee käytävän päässä, mutta tilaa ei ole korotettu.

Piiros 4. Harmaalla merkitty alue osoittaa julkisen tilan. SD.

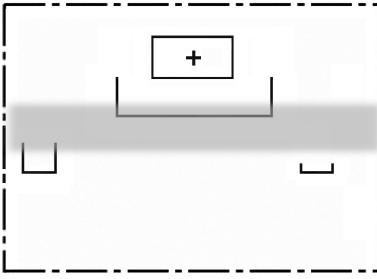
Piiros 5. Harmaalla merkitty alue osoittaa puolijulkisen tilan. SD.

Alttaritilan julkisin alue sijoittuu saarnatuolin ja lukupulpetin etuosaan sekä seurakunnan istuinten väliselle rajalle. Tilan käyttöön tai kulkuun ei ole estettä, mutta alttaritilaa voisi rajata myös porrasaskelmat, jolloin julkisin tila sijoittuu porrasaskelmen rajamaille. Ehtoolliselle osallistuvat seurakuntalaiset kokoontuvat yhteen tai useampaan riviin alttaritilan rajalle, kirkkosalin etuosaan. Jos alttaritilaan johtavat portaat, ehtoollisvieraat kokoontuvat mitä todennäköisimmin niiden ala- ja yläpuolelle odottamaan vuoroaan. Tulkitsen julkisen alueen sijoittuvan harmaalle alueelle kuten se on esitetty piirroksessa 4.

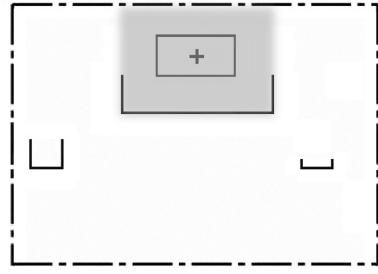
Puolijulkisen alttaritila määrittyy piirroksen 5 tapaan. Seurakuntalaisilla on tilaan rajoitettu kulku. Seurakuntalaiset voivat käyttää tilaa pääosin vain ehtoollisosan aikana. Alueen käyttö on mahdollista myös sanaosan aikana seurakuntalaiselle, jota on

21 Dhima 2008, 138.

22 Dhima 2008, 142–144.

Piirros 6. Harmaalla merkitty alue osoittaa puoliyksityisen tilan. SDA.

Piirros 7. Harmaalla merkitty alue osoittaa alttaritilan yksityisimmän tilan. SDA.

pyydetty lukemaan lukukappaletta lukupulpetista, saarnaamaan lukupulpetista tai saarnatuolista. Ehtoollisosan aikana seurakuntalaiset polvistuvat alttarikaiteelle, elleivät he vastaanota ehtoollista seisten. Puolijulkinen tila muodostuu näin alttarikaiteen ulkopuolelle tai ehtoollisvieraan selkäpuolelle. Tilan muodostukseen vaikuttaa myös vuoroaan odottavat ja ehtoollista nauttivat vieraat. Kukin ehtoollisvieras muodostaa ympärilleen puolijulkisen tilan, joka määrittyy noin puolesta metrillä metrin laajuiseksi alueeksi kehon ympärille. Se on sama kuin ihmisen sosiaalinen vyöhyke.

Puoliyksityinen tila muodostuu alttarikaiteen tuntumaan. Tämä on esitetty piirroksessa 6 harmaana alueena. Tila on pääosin jumalanpalveluksessa toimivien avustajien ja pappien tilaa. Alueella voivat liikkua myös diakoni ja avustava seurakuntalainen. Ehtoollisvieraan kannalta alttarikaiteen sisäpuoli määrittyy kuitenkin rajaksi, koska tilassa ei ole seurakuntalaisille tarkoitettua toimintaa. Poikkeuksena on hiippakunnan piispalta tai kirkkoherralta erikoisluvan saanut seurakuntalainen, joka osallistuu ehtoollisviinin jakamiseen. Alttarikaide muodostuu seurakuntalaisten tilana yksityisimmäksi alueeksi, kun hän vastaanottaa ehtoollisen polvistuneena tai seisten (kasvot alttaria kohden). Alttaritilassa ehtoollista jakava pappi tulee seurakuntalaisten yksityisimmälle alueelle, joka on noin puolen metrin päästä ihmisen kehosta. Tilanteen yksityisyyttä lisää vielä toiminta: ehtoollisen jakamisen yhteydessä pappi voi siunata ehtoollisvieraan laskemalla käden hänen päänsä päälle. Siten ehtoollisen vietto-tilanne sisältää papin ja ehtoollisvieraan sosiaalisen

vyöhykkeen leikkauskohdan ja messun kannalta vuorovaikutteisesti merkittävimmän tapahtuman. Tilanne sisältää moniulotteisen vuorovaikutustapahtuman, jossa papin ja seurakuntalaisten lisäksi mukana on transsendenssin pyhän kohtaaminen ehtoollisen sakramentissa.

Alttaritilan yksityisin alue on kuvattu piirroksessa 7 harmaana alueena, joka käsittää alttarikaiteen sisäpuolen, sillä tilaan pääsee lähinnä vain papisto, jumalanpalveluksen liturgi, avustava pappi ja ehtoollisen avustajat. Papistolle varatun tilan yksityisyys korostuu, jos alttari on irrotettu seinästä niin että liturgi voi toimittaa messun *versus populum* -periaatteen mukaisesti alttarin takaa. Tässä tapauksessa alttari jakaa alttaritilan etu- ja takaosaan. Tällöin alttarin takaosa muodostuu ainoastaan pappien käyttämäksi alueeksi. Alttari muodostuu silloin ”kalusteelliseksi esteeksi” seurakunnan ja papiston välille. Lisäksi, jos alttaria kehystää katkeamaton alttarikaide seurakunnan ja papiston välillä, muodostuu väliin kaksi ”kalusteellista estettä”. Alttari voi kuitenkin olla myös avoin, jos sen edustalla ei ole alttarikaidetta tai kaiteet sijoittuvat alttarin sivuille. Tässä yhteydessä on otettava huomioon myös se, ettei alttarikaiteen puuttuminen välttämättä vaikuta alttaritilan tilajaotteluun ja hierarkiaan, sillä tilassa voidaan toimia samalla tavoin kuin alttarin edessä olisi alttarikaide. Alttari on vain näennäisesti avoin. Sen merkitys tai tulkinta ei välttämättä muutu sisällöllisesti.²³

Kaaviossa 2 on esitetty messun kulku kalusteiden ja sitä käyttävien jumalanpalveluksen toimittajien mukaan. Ensimmäinen sävyneliö kertoo

1. Johdanto

Alkusiunaus	 / 			
Johdantosanat	 / 			
Yhteinen rippi	 / / 			
Päivän psalmi	 / 			
Kyrie	 / 			
Kunnia	 / / 			
Päivän rukous	 / 			

2. Sanaosa

1. Lukukappale				
2. Lukukappale				
Evankeliumi	 / 	 		
Saarna	 / 	 	 	
Uskontunnustus	 / 	 		
Yhteinen esirukous				

3. Ehtoollisosa

Ehtoollisrukous				
Isä meidän				
Herran rauha				
Rauhan toivottaminen				
Ehtoollinen				
Kutsu				
Leivän jakaminen				
Maljan jakaminen			 	
Päätössanat				
Kiitosrukous				

4. Päätös

Ylistys	 / / 			
Siunaus	 / 			
Lähtettäminen	 / 			

merkkien selitykset:

 alttari	 lukupulpetti	 kastemalja	 saarnatuoli	 urut
 liturgi	 avustava pappi	 diakoni	 kanttori	 seurakuntalainen

Kaavio 2. Tehtävien jakaminen messussa paikan ja toimijan mukaan.²⁴

23 Sormunen 1931, 690–691: ”Kirkon katolisointuminen, papiston kohoaminen maallikkojen yläpuolelle ja sakramentin arvon tehostaminen kuvastuu sattuvasti siinä, että piispa ja papit asetettiin toiselle lyhyelle seinälle

tehtyyn puoliympyrän muotoiseen syvennykseen, joka kohosi muutamia askeleita salin permannon tasoa ylempiä ja jota aidake erotti salista.” Vrt. Von Bonsdorff 1999, 14.

24 Dhima 2008, 140–141.

ensisijaisesta toimittajasta ja sitä seuraavat vaihtoehtoisista toimijoista. Ellei kunkin messun osan kohdalla ole muita koodeja, tämä ilmentää, että kyseisen kohdalla ei ole vaihtoehtoisia toimijoita. Kaaviosta ilmenee myös vaihtoehtoiset kalusteet ja paikka, josta kukin messun kohta voidaan toimittaa. Kaavion 2 alapuolella on esitetty messun kulku yhdistettynä kalusteeseen tai paikkaan sekä sen mahdolliseen toimittajaan. Messun kulkukaavio etenee vaakasuorasti sivun vasemmasta laidasta oikealle.

NÄKYVÄ HIERARKIA

Liturgisen uudistuksen vaikutuksesta messuun osallistuvien toimijoiden määrä on kasvanut, kuten aiemmin on jo todettu. On ilmeistä, että tilan tarkastelu toimijoiden näkökulmasta osoittaa tilassa esiintyvän hierarkkista jaottelua, mutta hierarkiaa ei voida soveltaa sellaisenaan suoraan alttaritilaan. Huomioon on lisäksi otettava alttaritilan, erityisesti alttarin, sijainti kirkkosalissa. Miten suuri tilallinen etäisyys seurakunnan ja alttaritilan sijainnilla tai liturgiilla on suhteessa toisiinsa? Etäisyys papin ja seurakunnan välillä kasvaa sitä pidemmäksi, mitä kauempana alttari sijaitsee kirkkosalin keskiöstä. Hierarkkinen korostus ilmenee erityisesti pitkänmallisessa kirkkosalissa.

Pitkää matkaa seurakunnan ja alttaritilan välillä on pyritty lyhentämään. Tämä ei silti yksistään riitä poistamaan tilallista hierarkiaa. Se voi ilmetä muun muassa aksiaalisenä keskikäytävää pitkin kuljettavana matkana kohti alttaritilaa, jonka päässä sijaitsee alttari. Tilan hierarkiaa voidaan ilmentää myös korotuksella, sisäkaton korkeudella tai valaistuksella kuten aiemmin on jo todettu. Alttaritila sijaitseekin usein muutaman porraskelmen kirkkosalia ylempänä. Tilallinen hierarkkinen korostus ei kuitenkaan ole ainut syy alttaritilan korotukseen, sillä sen tarkoituksena voi olla myös näkyvyyden parantaminen.

Toiseksi tilallista hierarkiaa saattaa korostaa alttarikaide, joka toimii visuaalisesti rajaavana elementtinä kirkkosalin ja alttaritilan välillä. Kaide jakaa kirkkosalin seurakunnan ja papiston alueisiin, mutta kaiteen hallitsevuus riippuu sen ominaisuuksista. Kevyt ja ”ilmava” tai läpinäkyvä kaide ei korostu yhtä paljon kuin massiivinen. Massiivinen

kaide pysäyttää alttarille suuntautuneen katseen, aivan samoin kuin pystysuorat seinämät, pilarit ja levyt katkaisevat näkymän.²⁵ Onko kirkossa välttämättä oltava alttarikaide? Kirkkoluissa ei määrätä, että kirkossa täytyisi olla alttarikaide. Mikään ei estä vastaanottamasta ehtoollista seisten.

Pitkän kirkkosalin ongelma on pyritty ratkaisemaan suunnittelemalla kirkkosaleista lyhyitä ja leveitä, ikään kuin pitkänmallinen kirkkosali olisi käännetty 90 astetta oikealle. Alttaritila sijoittuu kirkkosalin etuosaan, kirkon pisimmälle sivulle. Kirkkosalin käytävä jää tällöin leveyttä lyhyemmäksi.²⁶ Toisena ratkaisuna voidaan pitää tapaa, jossa alttari sijoitetaan keskemmälle kirkkosalia. Tämä on eri asia kuin alttarin siirtäminen irti seinästä, jotta liturgi voi toimittaa messun alttarin takaa. Jos alttari on siirretty hieman irti seinästä, kasvaa etäisyys alttaritilan ja seurakuntalaisten välillä pitkähköksi, tai ajaudutaan tilanteeseen, jossa itse asiassa kasvatetaan hierarkiaa. Sen lisäksi, että pitkä matka alttaritilaan jo yksistään kasvattaa hierarkiaa, tulisi alttarikaiteesta toinen hierarkiaa kasvattava tekijä, joka jakaisi tilan seurakunnan ja pappien alueeseen. Kolmanneksi hierarkian kasvattajaksi voi muodostua alttari, joka sijaitsee *versus populum* -käytännön mukaisesti liturgin ja seurakunnan välissä. Siten papin ja seurakunnan välillä hierarkiaa kasvattavia tekijöitä on kolme: pitkä etäisyys, alttarikaide ja alttari.

Altтарin siirtäminen irti seinästä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että se olisi sinänsä ristiriidassa suhteessa liturgisen uudistuksen pyrkimykseen. *Versus populum* -käytännön toivottiin edistävän vuorovaikutusta papin ja seurakunnan välillä. Se, miten vuorovaikutusta onnistutaan kasvattamaan, riippuu enemminkin siitä tavasta, miten alttaritila ja alttari on toteutettu kirkkosalissa. Altтарin irrottaminen takaseinästä ei yksistään tee alttaritilasta vuorovaikutteisempaa, vaan se voi myös kasvattaa etäisyyttä, kuten edellä todettiin. Mikäli alttari sijoitetaan kirkkosalin keskiöön, konkreettisesti kirkkosaliin kokoontuneen seurakunnan keskelle, voi alttarin sijainti edistää vuorovaikutusta.²⁷

ALTARITILA, KAISTALE PYHYTTÄ?

Modernisaatio ja muuttuneet yhteiskunnan tarpeet ovat muuttaneet kirkkotilaa. Uudet kirkkosalit

Kuva 3. Hietaman kirkon alttari, Äänekoski. SD.

saattavat olla lyhyitä ja leveitä, minkä vuoksi myös alttaritiloista tulee leveitä. Tämän lisäksi alttaritilan kalusteet toteutetaan usein siirrettävinä, jotta myös alttaritila täyttäisi muunneltavuuden vaatimuksen. Altтарin siirrettävyyttä on perusteltu sillä, että kirkkosalin ja alttaritilan on oltava käytettävissä myös muuhun seurakunnan yhteisölliseen toimintaan. Tätä puolsivat myös ne näkemykset, joita kirkon toimintaa pohtimaan asetettu neuvottelutoimikunta (1975) totesi kannanotossaan kirkon käyttämisestä muuhun kuin jumalanpalveluskäyttöön. Toimikunnan mukaan elämää ei voida jakaa pyhiin ja epäpyhiin alueisiin, minkä vuoksi myös maalliset toiminnot kuuluvat osana seurakuntalaisten elämään. Lausuntoa perusteltiin kirkon diakonisella palvelutehtävällä ja kirkon kaksinaisella tehtävällä olla sekä Jumalan huone että seurakunnan koti. Toimikunta puolsi näillä perusteilla sitä, että kirkkosala-

lissa voidaan järjestää myös muuta toimintaa, joka ei ole kirkon olemuksen tai sen tehtävän vastaista, eikä häiritse seurakunnan säännöllistä jumalanpalveluselämää.²⁵

Kirkkosalin muu toiminta on painottunut musiikkiesityksiin ja konsertteihin siitä syystä, että kirkkosalin akustiset ominaisuudet ovat yleensä erinomaiset. Eräistä kirkoista voidaan jopa todeta, että ne on alun perin suunniteltu jumalanpalveluk-

25 Ks. Ylinen 1969, 21; Ching 1979, 118–119.

26 Vrt. Arkkitehti Juha Leiviskän suunnittelemat Vantaan Myyrmäen ja Kuopion Pyhän Johanneksen kirkot.

27 Dhima 2008, 176.

28 HELSSYA KTL pk 1978 / IV nro 19 6.7.10§ liite B asiaan nro 1 Liturginen uudistustyö Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa vuoden 1968 jälkeen.

sen lisäksi myös konserttien pitopaikaksi. Tällainen on esimerkiksi aiemmin mainitun Lieksan kirkko, joka suunniteltiin myös konsertteja varten, koska kaupungilta puuttui vastaava musiikkitalo. Tilan moninaista käyttöä pidettiin jopa suotavana, sillä se kasvatti tilan käyttöastetta. Tästä johtuen toivottiin, että tila olisi mukautettavissa senhetkistä toimintaa varten. Tähän löytyi perusteluja myös kirkon sisästä, sillä monipuolinen tila helpotti uusimuotoisten jumalanpalvelusten toteutusta käytännössä. Tilan monipuolisuuden suurimpana esteenä pidettiin staattista kalustusta, joka useissa alttaritiloissa merkitsi kiinteää kalustusta sisustuksessa. Siirrettävät kalusteet voidaan järjestää tarpeen vaatiessa uudelleen tai poistaa kokonaan. Tämän vuoksi myös alttaritilan kalustukselle asetettiin toiveeksi siirrettävien irtokalusteiden käyttö. Tämä ulotettiin koskemaan myös perinteisesti kiinteinä toteutettuja saarnatuolia ja alttaria. Uusin tapa näyttää vain vahvistavan suuntausta, jossa alttaritilan kaikki kalusteet toteutetaan siirrettävinä kalusteina, alttari mukaan lukien.

YHTEISÖLLISYYS

Jumalanpalvelusuudistus pyrki voimistamaan yhteisöllisyyttä ja vuorovaikutusta, mitä osoittaa myös jumalanpalveluksen toimijoiden määrän kasvattaminen ja maallikoiden ottaminen mukaan messun toteutukseen. Samaan on pyritty siinä, että liturgi toimittaa messun kasvot seurakuntaan päin. Yhteisöllisyys on korostunut, kun jumalanpalvelustilaa voidaan käyttää myös tarvittaessa musiikkiesityksiin ja konsertteihin. Tilaa ei ole enää välttämättä eriytetty muusta ”maallisesta toiminnasta” vain pyhyydelle ja pyhien toimitusten tilaksi. Kehitys on edistänyt vuorovaikutusta, mutta samalla alttaritila on pienentynyt, eikä alttarilla ole välttämättä enää edes pysyvää paikka alttaritilassa.²⁹

Yhteisöllisyyttä voitaisiin kasvattaa myös sijoittamalla alttari seurakunnan keskelle. Tämä tapa ei ole kuitenkaan saavuttanut suosiota – Suomessa tällaisia kirkkotiloja on vähän.³⁰ Esimerkkinä tästä voidaan kuitenkin mainita Sammonlahden kirkko vuodelta 1994. Yhteisöllistä alttaritilaa voidaan toteuttaa myös toisin. Tästä oivallisena esimerkkinä on arkkitehti Timo Suomalaisen suunnittelema

Hietaman kirkko vuodelta 1997. Kirkon alttari sijaitsee kiinni lasisessa alttariseinässä, josta avautuu näkymä alttaripihaan ja sen takaiselle hautausmaalle. Tähän ei ole ikkunasta kuitenkaan suoraa näköyhteyttä, sillä ikkunan takainen alttaripiha on pengerrytetty kaltevaksi. Altтарin edustalla ei ole alttarikaidetta, vaan lyhyt morsiusparille tarkoitettu polvistumiskaide. Näin kirkon alttari ja alttaripihan takana avautuva hautausmaa muodostavat ikään kuin alttarin molemmin puolin kokoontuneen seurakunnan. Tilallisena toteutuksena se muistuttaa samankaltaista ajatusta kuin alttarikehä, joka yhdistää alttarin ympärille kokoontuneet ehtoollisvieraat.

Hietaman kirkon alttaritilan toteutus ei ilmennä yhteisöllisyyden ajatusta perinteisellä luterilaisella tavalla. Sen sijaan sen alttarikehän symboliikalle löytyy yhtymäkohtia islamilaisesta moskeija-arkkitehtuurista. Moskeijassa on kirkon etuseinää vastaava qibla-seinä, jossa sijaitsee myös Mekan suunnan osoittava mihrab. Moskeijaan kokoontuneet muslimit rukoilevat kasvot kohden mihrabia ja qibla-seinää, jonka takana rakennuksen ulkopuolella saattaa sijaita moskeijan hautausmaa. Moskeijaan sisäpuolelle kokoontuneet ja sen ulkopuolelle haudatut muslimit rukoilevat yhdessä.³¹ Tämä ilmentää kauniisti ajallisuuden rajoja ylittävää yhteisöllisyyttä. Samantapainen yhteisöllisyyden ajatus on tulkittavissa Hietaman kirkon alttaritilasta. Jumalanpalveluksessa alttarin ympärille ovat kokoontuneet niin elävät kuin kuolleet seurakuntalaiset. Yhteisöllisyys ja vuorovaikutus ylittävät symbolisesti ajallisen rajan. Näin Hietaman kirkon arkkitehtuuri ilmentää modernia, mutta samalla se jättää ajattelun avoimeksi ja mahdollistaa monitulkintaisuuden, joka ei sulje pois symbolista tulkintaa, pyhän kohtaamista tai yhteisöllisyyttä – vuorovaikutusta alttaritilassa sen kaikkien osapuolten välillä.

29 Dhima 2005, 156; 2009, 508–51.

30 Vrt. konserttitalit ja vuonna 2011 valmistunut Musiikkitalo.

31 Ks. Homs 2002, 79–82.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

- Helsingin evankelis-luterilaisten seurakuntien seurakuntayhtymän arkisto HELSSYA
Kiinteistölautakunnan pöytäkirjat 1977–1978 KTL
Sari Dhiman hallussa, Helsinki SD
Kuvat 1–3, piirrookset 1–7.

Painetut lähteet

KL

- 2002 *Kirkkolainsäädäntö 2002: kirkkolain, kirkkojärjestyksen ja kirkon vaalijärjestyksen kommentaari*. Toim. Matti Halttunen, Pirjo Pihlaja, Risto Voipio. Helsinki: Kirjapaja.
- PALVELKAA HERRAA ILOITEN
- 2000 *Palvelkaa Herraa iloiten: Jumalanpalveluksen opas*. Suomen ev.-lut. Kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 6. Helsinki: KJMK.

Kirjallisuus

BONSDORFF VON, PAULINE

- 1999 ”Tilan tuntu ja talous. Estetiikka julkisissa tiloissa”. *Yhteiset olohuoneet. Näkökulmia suomalaiseen sisustusarkkitehtuuriin 1949–1999*. Toim. Minna Sarantola-Weiss. Helsinki: Otava, 12–23.

CHING, FRANCIS D.K.

- 1979 *Architecture: Form, Space and Order*. 2nd ed. New York: John Wiley & Sons.

DHIMA, SARI

- 2005 ”Altaritilan murros”. *Kirkko, taide, viestintä*. Markku Heikkilän juhla-kirja. Toim. Sari Dhima. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 197. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 143–158.
- 2008 *Tila tilassa*. Liturgian ja tilan dialogi alttarin äärellä. Helsinki: [S. Dhima]. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/21571>
- 2009 ”Altari, saarnatuoli ja kastemalja. Kirkkotilan polttopisteet keskiajalta nykyaikaan”. *Jumalanpalveluselämä muutoksessa*. STKS:n symposiumissa marraskuussa 2008 pidetyt esitelmät. Toim. Joonas Salminen. STKSJ 263. Helsinki, 36–52.

ELIADE, MIRCEA

- 2003 *Pyhä ja profaani*. Helsinki: Loki-kirjat.

HOMSI, EYMEN

- 2004 ”The Ritual of Orientation. Gesture, Script and Space

in Islam”. *Datutop* 24. *Journal of Architectural Theory*. Tampere: Department of Architecture Tampere University of Technology, 76–92.

KOTILA, HEIKKI

- 1993 ”Tuomasmessu yhteyden juhlena”. *Tuomasmessu – uskon juhla*. Toim. Heikki Kotila. Helsinki: Kirjapaja, 174–185.

LEMPIÄINEN, PENTTI

- 1986 *Pyhät toimitukset*. Helsinki: Kirjapaja.
- 2002 *Kuvien kieli. Vertauskuvat uskossa ja elämässä*. Helsinki: WSOY.

”LIEKSAN KIRKON ARKKITEHTUURISTA”

- 1983 ”Lieksan kirkon arkkitehtuurista. Reima Pietilän ja Roger Connahin keskustelu”. *ARK* 7, 54–55.

MARTLING, CARL HENRIK

- 1993 *Puhuva hiljaisuus*. Helsinki: SLEY-kirjat.

NYMAN, KAJ

- 2001 *Talojen kieli*. Helsinki: Rakennustieto.

SARIOLA, YRJÖ

- 1983 ”Luther jumalanpalveluksen uudistajana”. *Teologinen Aikakauskirja* 88, 471–482.
- 2000 ”Uuden kirkkokäsikirjan syntyprosessin tarkastelua”. *Teologinen Aikakauskirja* 105, 398–417.

SARANTOLA, TAUNO

- 1981 ”Sidottu ja vapaa alttari”. *Me suunnittelemme kirkkoa*. Kirkkosuunnittelun seminaari 13–14.10.1981.

SIRÉN, JOHAN SIGFRID

- 1959 ”Miltä näyttää oikea kirkko? Luterilaisen kirkkokorannuksen periaatteista I”. *Uusi Suomi* 259.

SORMUNEN, EINO

- 1931 ”Seurakunnalliset rakennukset I”. *Seurakuntatyö: tietokirja kristikunnalle*. Opas seurakuntatyöntekijöille. Toim. A.W. Kuusisto. Porvoo: WSOY, 690–697.

STENROS, HELMER & AURA, SEPPO

- 1984 *Arkkitehtuurin muoto ja sisältö: johdatus arkkitehtuurin muoto-opin ja ihmistiedon yleisteoriana*. Helsinki: Rakennuskirja.

”VALON INSTRUMENTIT”

- 1981 ”Valon instrumentit. Keskustelua Juha Leiviskän kanssa”. *ARK* 2, 26–33.

”VAPAA KOLLAASI TOTUTUISTA TEEMOISTA”

- 1988 ”Vapaa kollaasi totutuista teemoista. Lasse Vahtera on haastatellut Simo Paavilaista Mikaelinkirkossa Helsingin Kontulassa 6.10.1988”. *ARK* 7–8, 55–59.

YLINEN, JAAKKO

- 1969 ”Arkkitehtoninen tila ja muoto”. *ARK* 1, 20–23.